

О.Г. ШАЙКО, кандидат економічних наук, доцент
С.М. КОНЦЕБА, кандидат економічних наук
Уманський національний університет садівництва

Розвиток виробництва олійних культур та напрями підвищення ефективності їх вирощування

Постановка проблеми. Одним з основних завдань аграрної реформи в Україні є підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва в цілому та окремих його галузей, зокрема вирощування олійних культур. Наявність в Україні сприятливих ґрунтово-кліматичних умов для вирощування основних олійних культур, значний економічний потенціал створюють необхідні умови для організації ефективного виробництва олієсировини.

Олійні культури, поряд із зерновими, складають основу аграрної економіки України, і не тільки забезпечують внутрішні потреби, але й завжди були головними чинниками формування експортного потенціалу вітчизняного агропромислового комплексу. Україна займає одне з провідних місць серед соняшникосіючих держав, виробляючи щорічно понад 20% насіння соняшнику у світі, у 2010-2011 м.р. українськими товаровиробниками зібрано 22,0 % світового обсягу цієї культури. Крім того, Україна в 2010 р. вийшла на друге місце за площами посівів соняшнику в світі та займає третє за площами посівів ріпаку в Європі [3].

Фактором, що стримує реалізацію наявного потенціалу та підвищення економічної ефективності, є те, що розширення площ під соняшником понад науково обґрунтовані норми призводить до виснаження ґрунтів, втрати їх родючості, негативно впливає на урожайність культур, що вирощуються після такого попередника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам ефективного функціонування аграрного виробництва, питанням економічної ефективності, розвитку виробництва окремих олійних культур присвятили праці вітчизняні вчені Благодатний В.І., Вишнівський П.С., Гайдуцький П.І., Губський Б.В., Коденська М.Ю., Митченко О.О., Побережна А.А., Саблук П.Т., Уланчук В.С. та

інші науковці. Проте недостатньо вивченими залишаються проблеми розвитку виробництва олійних культур на регіональному рівні. У цьому контексті особливо великої уваги заслуговує проблема всебічного вивчення стану і наукового обґрунтування напрямів підвищення ефективності виробництва олійних культур. Важливість вказаної проблематики та необхідність глибокого вивчення стану олієпродуктового підкомплексу як стратегічно важливого для економіки України обумовлюють актуальність подальших досліджень цих проблем.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є висвітлення сучасного стану розвитку виробництва олійних культур та його економічної ефективності, пошук шляхів її підвищення на регіональному рівні.

Основний матеріал. Черкаська область належить до регіонів із сприятливими природнокліматичними умовами для культивування олійних культур. Із цієї групи культур в регіоні вирощується соняшник, озимий та ярий ріпак, соя, на незначних площах висівається мак та ріжій. Черкаська область входить до “соєвого поясу” України і посідає сьоме місце за виробництвом сої. Частка виробників регіону у валовому виробництві соняшника незначна, не перевищує 4,0%.

Виробництво продукції олійних культур в Черкаській області динамічно розвивається. Порівняно із 2000 р. майже вдвічі збільшились площі соняшника, у сім разів зросли площі, відведені під ріпак, площі сої розширились у 15 разів. За останні 5 років олійні культури в регіоні вирощувалися на площі 191,3 тис. га, середній валовий збір їх становив 400,4 тис. т. Найбільш поширеною олійною культурою в регіоні, як і по Україні в цілому є соняшник, хоча протягом останніх років частка соняшника у посівах олійних культур скоротилась. В області намітилась чітка тенденція до розширення виробництва інших нетрадиційних олійних культур. Якщо в 2000 р. під посіви соняшника було відведено 88,8% площ, зайнятих олійними культурами, то в 2011 р. – лише 57,2%. Таку тенденцію слід вважати позитивною, оскільки на відміну від соняшника, що виснажує землю, соя збагачує ґрунт біологічним азотом і

вважається гарним попередником майже для усіх сільськогосподарських культур. Ріпак, за врожайності 40 ц/га залишає після себе 120 ц/га біомаси у вигляді соломи та кореневих решток, що в сумі становить близько 100 кг азоту на гектар [1]. (рис. 1).

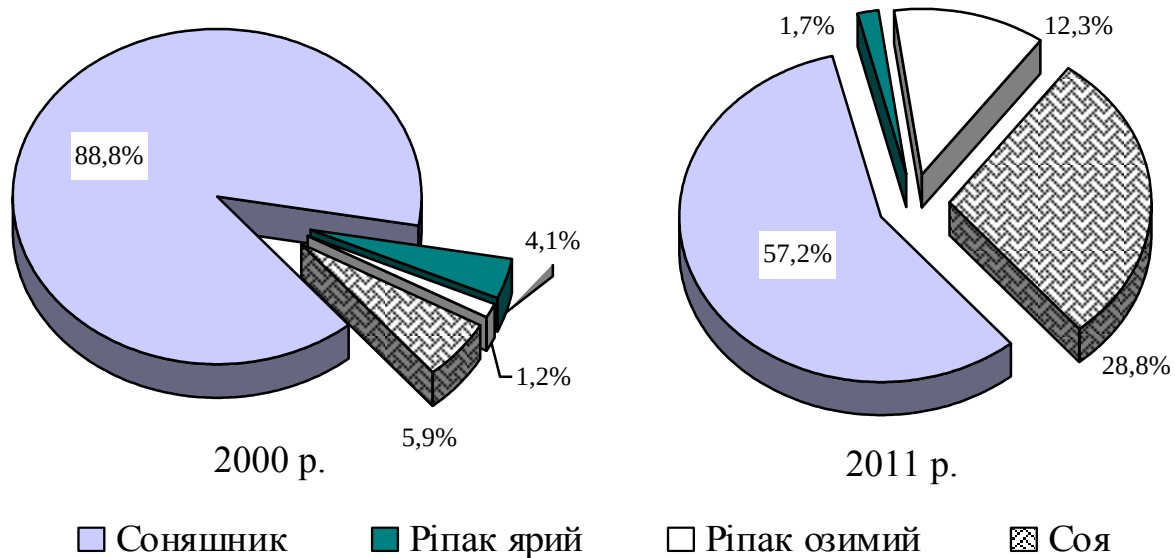

Рис.1. Структура зібраних площ основних олійних культур в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Виробництво соняшника на Черкащині динамічно розвивається: порівняно із 2007 р. посівні площі під цією культурою зросли в 1,8 р. і досягли максимального розміру за останні 70 років (159,0 тис. га) в 2011 р. Середня врожайність за цей період по області збільшилась на 23,8 % до 23,4 ц/га (табл. 1).

1. Динаміка урожайності олійних культур в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області, ц/га

Культура	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.	2011р.	2001 р. до 2007 р.	
						+;-	%
Соняшник	18,9	20,8	24,2	22,2	23,4	4,5	123,8
Ріпак ярий	11,8	12,5	17,4	13,8	23,3	11,5	197,5
Ріпак озимий	16,3	30,1	22,1	19,6	21,0	4,7	128,8
Соя	12,3	20,8	14,5	12,6	17,4	5,1	141,5

Джерело: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2007, 2008, 2009, 2010, 2011 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

Невисока урожайність альтернативних олійних культур стримує подальше збільшення їх виробництва в регіоні. Для порівняння, урожайність сої в світі значно вища, ніж інших олійних культур, зокрема в США вона коливається в межах 26,7-29,6 ц/га, а в кращих фермерських господарствах цієї країни збирають по 40-50 ц/га. Аналогічні приклади можна навести і стосовно ріпаку.

На відміну від невисокої рентабельності більшості вирощуваних сільськогосподарських культур виробництво насіння олійних культур залишається прибутковою галуззю. Зокрема, в 2011 р. сільськогосподарські виробники області від реалізації насіння соняшника одержали на 1 га посіву 2294,31 грн. прибутку при рівні рентабельності 55,7%, сої відповідно 858,29 грн. прибутку при рівні рентабельності 32,0%. Рівень рентабельності виробництва насіння соняшника майже протягом всього періоду перевищує 50,0 %, що дає підстави стверджувати про відносно стабільний стан галузі та перспективи подальшого розвитку (табл. 2).

Зниження рівня рентабельності виробництва соняшника спричинене випередженням темпу зростання собівартості порівняно із підвищенням ціни. Так, за досліджуваний період ціна реалізації зросла у 1,8 рази, а собівартість – в двічі. Різниця між ціною на соняшник та його собівартістю із року в рік зменшується: якщо у 2007 р. собівартість виробництва 1 ц насіння соняшника складала 55,8% ціни реалізації, то протягом останніх років вона становила не менше 60,0%, причому найвищим цей показник був у 2008 році (90,0%).

У кращих підприємствах за економічно обґрунтованого і комплексного використання засобів інтенсифікації спостерігається закономірне зростання урожайності більш високими темпами порівняно з витратами, зниження собівартості продукції, підвищується рівень рентабельності. Зокрема, в ФГ «Ладіс» Монастирищенського району завдяки використанню якісного насіннєвого матеріалу, внесенню мінеральних добрив та дотриманню технології в 2011 р. на площі 290 га зібрали по 58,1 ц/га. При цьому повна собівартість 1 ц становила 153,23 грн. Завдяки цьому рівень рентабельності вирощування

соняшника в цьому підприємстві досягнув 129,0%.

2. Економічна ефективність виробництва насіння соняшника сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області

Показник	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.	2011р.	2011 р. до 2007 р	
						+;-	%
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.	107,6	120,72	134,07	194,14	219,94	112,3	204,4
Ціна реалізації 1 ц, грн.	192,86	132,6	194,83	328,41	342,53	149,7	177,6
Прибуток (збиток), грн.:							
на 1 ц реалізованої продукції	85,25	11,88	60,76	134,27	122,59	37,3	143,8
на 1 га площі	1748,22	162,86	1576,41	3027,49	2294,31	546,1	131,2
на 1 га площі (враховуючи рівень товарності)	1611,28	247,12	1470,39	2980,86	2868,57	1257,3	178,0
Рентабельність (збитковість) продаж, %	44,2	9,0	31,2	40,9	35,8	-8,4	-
Рівень рентабельності (збитковості), %	79,2	9,8	45,3	69,2	55,7	-23,5	-

Джерело: розраховано з використанням джерел: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2007, 2008, 2009, 2010, 2011 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

Основою формування будь-якого продуктового ринку, в тому числі сої, є конкурентоспроможна пропозиція. За досліджуваний період прослідковується тенденція збільшення кількості операторів ринку сої. Якщо в 2000 р. реалізували сою лише 57 сільськогосподарських підприємств, з них 72,0% отримали від реалізації зерна цієї культури прибуток, в 2007 р. – 181 підприємство, то у 2011 р. Вирощуванням цієї культури займалися 208 аграрних формувань черкащини, з них тільки 37 отримали збитки. Вигідність вирощування сої, відсутність проблем зі збутом продукції приваблює все ширше коло сільськогосподарських підприємств.

Виробництво і реалізація сої, як і інших олійних культур, є прибутковою

галуззю аграрного сектора черкащини. За рахунок випереджаючого росту ціни порівняно з рівнем собівартості виробництво сої протягом досліджуваного періоду забезпечувало виробникам отримання прибутку (табл. 3).

3. Економічна ефективність виробництва сої сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області

Показник	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.	2011р.	2011 р. до 2007 р.	
						+;-	%
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.	133,54	176,93	190,21	249,49	210,39	76,9	157,5
Ціна реалізації 1 ц, грн.	164,29	154,20	265,91	257,95	277,79	113,5	169,1
Прибуток (збиток), грн.:							
на 1 ц реалізованої продукції	30,75	-22,74	75,70	8,45	67,40	36,6	219,2
на 1 га площі	332,84	-209,03	800,62	98,11	858,29	525,5	257,9
на 1 га площі (враховуючи рівень товарності)	362,89	-284,21	1317,11	116,67	1570,40	1207,5	432,7
Рентабельність (збитковість) продаж, %	18,7	-14,7	28,5	3,3	24,3	5,5	-
Рівень рентабельності (збитковості), %	23,0	-12,9	39,8	3,4	32,0	9,0	-

Джерело: розраховано з використанням джерел: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2007, 2008, 2009, 2010, 2011 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

У 2011 р. виробники сої отримали по 858,29 грн. прибутку на кожен гектар посівів сої при рівні рентабельності 32,0 %, що на 9 в.п. більше, ніж у 2007 р. Виробництво сої було збитковим лише 2008 р., коли на кожен вкладений у дану галузь гривню виробники понесли майже 13 коп. збитку. Причиною цього став надзвичайно низький рівень закупівельних цін, найнижчий за останні п'ять років. Характерною особливістю вирощування сої в сільськогосподарських підприємствах Черкащини є низький рівень товарності, зокрема у 2011 р. підприємства реалізували лише 54,7 % урожаю, що зумовлено її використанням в якості концентрованих кормів в галузі тваринництва. За умови стовідсоткового

рівня товарності, підприємства могли б отримати по 1570,40 грн. прибутку в розрахунку на 1 га посіву цієї культури.

В кращих підприємствах завдяки дотриманню технології вирощування та оптимальному добору сортів вирощування сої є високорентабельною галуззю рослинництва. Наприклад, в ФГ «Степ» Жашківського району завжди отримують значно вищі урожаї, ніж в середньому по області, що забезпечує підприємству високу ефективність виробництва цієї культури. В 2011 р. в господарстві на кожен із 30 га сої одержали по 12,7 тис. грн. прибутку, а з урахуванням рівня товарності прибуток на 1 га досягнув 13,3 тис. грн. при рівні рентабельності 406,4 %.

Ефективність виробництва ріпаку, як і інших олійних культур, залежить, насамперед, від його урожайності. Урожайність ріпаку в регіоні в 2011 р становить 20,6 ц/га, і є в значно нижчою, ніж в країнах Західної Європи, де вона перевищує 30 ц/га [3]. Цей чинник стримує збільшення обсягів виробництва і підвищення економічної ефективності вирощування даної культури (таблиця 4).

Рівень рентабельності виробництва озимого ріпаку в сільськогосподарських підприємствах протягом 2007-2011 рр. коливався в межах 15,4-60,0 % під впливом співвідношення ціни реалізації та собівартості 1 ц насіння ріпаку. Найбільш сприятливим для виробників це співвідношення було у 2008 р., коли повна собівартість становила лише 62,5 % ціни продажу насіння ріпаку. За розміром прибутку в розрахунку на 1 га, навіть враховуючи рівень товарності, вирощування ріпаку є більш вигідним, ніж сої. Проте за цим показником ріпак значно поступається соняшнику. В даний час виробництво ріпаку в регіоні розділено на невеликих площах, що перешкоджає ефективному його виробництву, встановленню оптимальних сівозмін, напрацюванню прийомів агротехніки.

Основними факторами, що стримують збільшення виробництва ріпаку є насамперед, низький рівень матеріально-технічного забезпечення, що не дозволяє чітко дотримуватись технології виробництва, відсутність потужностей для післязбиральної обробки насіння.

4. Економічна ефективність виробництва насіння ріпаку озимого сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області

Показник	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.	2011р.	2011 р. до 2007 р	
						+;-	%
Собівартість 1 ц реалізованої про- дукції, грн.	135,57	134,84	190,63	247,56	310,55	175,0	229,1
Ціна реалізації 1 ц, грн.	165,84	215,74	220,63	285,68	398,48	232,6	240,3
Прибуток, грн.:							
на 1 ц реалізо- ваної продукції	30,27	80,89	30,00	38,12	87,93	57,7	290,5
на 1 га площі	477,61	2295,81	633,22	786,91	1518,88	1041,3	318,0
на 1 га площі (враховуючи рі- вень товарності)	493,39	2434,90	662,93	747,24	1846,49	1353,1	374,2
Рентабельність продаж, %	18,3	37,5	13,6	13,3	22,1	3,8	-
Рівень рентабель- ності, %	22,3	60,0	15,7	15,4	28,3	6,0	-

Джерело: розраховано з використанням джерел: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2007, 2008, 2009, 2010, 2011 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

Відповідно до технологічних схем вирощування, витрати на 1 га посівів озимого ріпаку після озимих зернових при урожайності 38-42 ц/га складають 3305,61 грн [2]. Ріпак вимагає догляду за посівами, обов'язковим є обробіток від шкідників. При цьому кілька днів затримки з обприскуванням посівів проти хрестоцвітої блішки та ріпакового квіткоїда може призвести до повної втрати врожаю. Недосконалість зернозбиральної техніки також призводить до значних втрат урожаю. Тому для збирання бажано використовувати спеціальну техніку.

Однією із необхідних складових розвитку ріпаківництва є розвиток насінництва цієї культури. В даний час в області функціонує ТОВ «АгроРось» (м. Косунь-Шевченківський), створене в ще 1994 р. завдяки поєднання капіталів вітчизняних та іноземних засновників, зокрема АФ «Соколівка»

Жашківського району та американських компаній FMCi, «Дюпон», корпорації West Way. З 1999 р. підприємство займається насінництвом ріпаку. ТОВ «АгроРось» є дистриб'ютором «НПЦ-Лембке» і здійснює реалізацію оригінального насіння сортів та гібридів ріпаку. В ТОВ «АгроРось» створено власний механізований загін, до якого входять обприскувачі «Кертитокс», комбайни «Нью Холланд», пересувні сушарки для сушіння насіння. При цьому має місце комплексний підхід у технологічному забезпеченні: підприємство надає протруйники насіння, захищає посіви від шкідників, забезпечує збирання вирощеного врожаю ріпаку.

Важливим показником розвитку будь-якої галузі сільськогосподарського виробництва є розмір отриманого прибутку. На зміну суми прибутку впливає ряд факторів, серед яких обсяг реалізованої продукції, рівень затрат підприємства на виробництво продукції, а також ціни на неї. Вплив факторів на зміну фінансового результату від реалізації продукції олійних культур досліджувався за допомогою методу ланцюгових підстановок. Проведені розрахунки дають змогу побудувати модель зміни суми прибутку від реалізації насіння соняшника сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області (рис. 2).

Спрямованість впливу чинників на зміну прибутку від реалізації продукції олійних культур була ідентичною для соняшнику та сої: позитивний вплив мало зростання обсягів та ціни реалізації, а підвищення собівартості негативно позначилось на зміні загальної суми прибутку. Що стосується ріпаку, то на фінансовий результат від його реалізації мала лише ціна, в той час як два інші чинники – обсяги продажу та собівартість 1 ц насіння спричинили зменшення прибутку.

Проте якщо проаналізувати структуру приросту прибутку, видно, що негативний вплив зростання собівартості та зниження кількості реалізованої продукції (по озимому ріпаку) є менш вагомим фактором, і лише зовнішній чинник – це ціна – обумовлював зростання прибутку від реалізації всіх олійних культур, незважаючи на негативний вплив інших факторів.

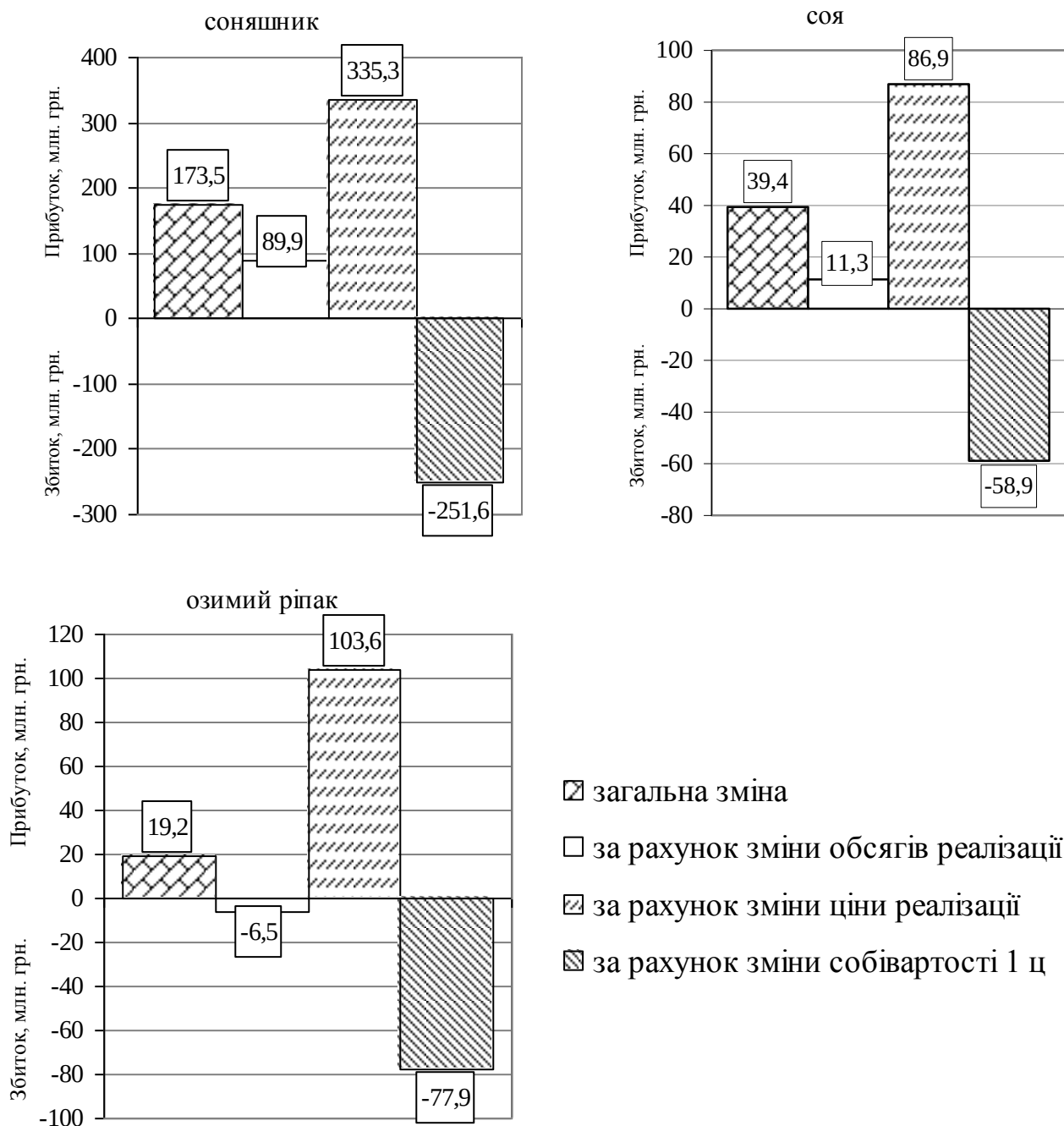

Рис. 2. Модель зміни прибутку від реалізації олійних культур сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області (у 2011 р. порівняно із 2007 р.)

Дослідження підтверджують, що основними факторами, які впливають на розмір прибутку, є ціна та собівартість 1 ц продукції.

Висновки. Оскільки суттєво вплинути на ціну реалізації насіння підприємства не можуть, то собівартість та урожайність як чинник, що її зумовлює, є тими внутрішніми факторами, що мають визначальний вплив на

прибутковість ведення галузі. В сучасних умовах єдиним способом гарантувати прибутковість та конкурентоспроможність виробництва є зниження собівартості одиниці продукції. Тому стратегія сільськогосподарських товаровиробників повинна концентруватися на активному пошуку та мобілізації резервів підвищення урожайності, а також зниження собівартості одиниці продукції. При цьому відомо, що зниження рівня затрат по всьому технологічному ланцюгу є запорукою прибутковості галузі, але за умови, що таке зниження не є порушенням технологічного циклу, особливо в умовах нестачі фінансових ресурсів на закупівлю необхідних матеріальних цінностей.

Тільки комплексне розв'язання цих та інших проблем створить основу для підвищення урожайності, зниження собівартості та підвищення економічної ефективності виробництва олійних культур в регіоні. За цих умов вирощування цих культур стане перспективним напрямком аграрного виробництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гає О. Скільки ріпаку потребує сівозміна ? [Електронний ресурс] / О. Гає. – Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com/?page=146&itemid=2680>
2. Інноваційні ресурсозберігаючі технології вирощування ріпаку / За ред. Д. І. Мазоренка і Г. Є. Мазнева. – Харків: «Майдан». – 2008. – 143 с.
3. Статистична інформація Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://faostat.fao.org>

О.Г. ШАЙКО, кандидат економічних наук, доцент

С.М. КОНЦЕБА, кандидат економічних наук

Уманський національний університет садівництва

Розвиток виробництва олійних культур та напрями підвищення
ефективності їх вирощування

Анотація. В статті проаналізовано ефективність виробництва олійних культур у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області. Виявлено вплив чинників на змін прибутку від реалізації олійних культур.

Ключові слова: олійні культури, економічна ефективність, прибуток, рентабельність

Е.Г. Шайко, кандидат экономических наук, доцент
С.М. Концеба, кандидат экономических наук
Уманский национальный университет садоводства

Развитие масличных культур и направления повышения эффективности их
выращивания

Аннотация. В статье проанализирована эффективность производства масличных культур в сельскохозяйственных предприятиях Черкасской области. Выявлено влияние факторов на изменение прибыли от реализации масличных культур.

Ключевые слова: масличные культуры, экономическая эффективность, прибыль, рентабельность

O. G. Shayko, PhD
S.M. Kontseba, PhD
Uman National University of Horticulture

Development of the oilseeds production and directions of increase efficiency of their
cultivation

The efficiency of oilseeds production in agricultural enterprises of Cherkassy region is analyzed in this paper. Influence of factors on the change in profits from the sale of oilseeds is detected.

Keywords: oil crops, economic efficiency, profit, profitability.